

МЕРАПРЫЕМСТВЫ ЦАРСКАГА ЁРАДУ Ё СФЕРЫ ЭМІСІІ І ГРАШОВАГА АБАРАЧЭННЯ ПАДЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

М. А. Махнач

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, maksimkakuhtalena@gmail.com
Навуковы кіраўнік – Ю. П. Латушкова, старшы выкладчык*

У артыкуле аналізуюцца мерапрыемствы, якія прымаліся царскім урадам у сферы грашовага абарачэння з пачаткам Першай Сусветнай вайны з мэтай фінансавання ваенных звышвыдаткаў. Паказана развіццё дзяржаўнай палітыкі ў дадзенай сферы напрацягу 1914 – 1916 гг., у тым ліку ацэнена эфектыўнасць захадаў да пераадолення ўзніклых крызісных явішчаў у сферы грашовага абарачэння.

Ключавыя словы: грашовае абарачэнне; фінансавая палітыка; падаткаабкладанне; Першая Сусветная вайна; залаты монаметалізм; дзяржаўныя крэдытныя білеты; разменныя казначэйскія знакі; маркі-грошы; дзяржаўныя адсоткавыя паперы; білеты дзяржаўнага казначэйства; кароткатэрміновыя абавязацельствы дзяржаўнага казначэйства.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦАРСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В ОБЛАСТИ ЭМИССИИ И ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

М.А. Махнач

*Белорусский государственный университет, пр-т Независимости, 4.
220030, г. Минск, Беларусь, maksimkakuhtalena@gmail.com
Научный руководитель – Ю. П. Латушкова, старший преподаватель*

В статье анализируются меры, предпринятые царским правительством в сфере денежного обращения с началом Первой мировой войны для финансирования военных перерасходов. Показано развитие государственной политики в этой области в 1914–1916 гг., включая оценку эффективности мер по преодолению кризисных явлений в сфере денежного обращения.

Ключевые слова: денежное обращение; финансовая политика; налогообложение; Первая мировая война; золотой монометаллизм; государственные кредитные карты; конвертируемые казначейские векселя; денежные марки; государственные процентные ценные бумаги; билеты государственной казны; краткосрочные обязательства государственной казны.

Значныя змены і дапаўненні да “вітэўскай” сістэмы грашовага абарачэння былі прыняты ў сувязі з пачаткам вайны і накіраваны на фінансаванне звязаных з вайною звышвыдаткаў. Заганнасць такой практыкі для фінансава-крэдытнай і грашовай сістэмы “ўдоўгую” была відавочная тагачасным эканамістам [3, с. 108–109]. Аднак на гэтыя меры ішлі, а потым працягвалі іх паглыбляць з прычыны сталага ўздаражання ваенных дзеянняў для дзяржавы. Так, шэрагам дакументаў (Закон ад 27 ліпеня 1914 г., Палажэнне Савета Міністраў ад 17.03.1915, Закон ад 22.08.1915, Указ ад 29.08.1916 і, нарэшце, Палажэнне ад 27 снежня 1916 гг.) эмісійнае права Дзяржаўнага банку было павялічанае з 300 млн. да 6 500 млн. непакрытых золатам крэдытных білетаў [1, с. 16; 2, с. 6; 4, с. 49]. Гэта была спроба прыцягнуць дадатковы даход у казну, зрабіўшы саму эмісію крэдытных білетаў значнай крыніцай даходу дзяржавы. У значнай ступені пашырэнне эмісіі папяровых “крэдытак” было абумоўлена перанпружанасцю падатковай сістэмы яшчэ ў даваенны час [5, с. 10, с. 11 (табл.), с. 12–23]. Каб засяродзіць у бюджэце больш “рэальных” грошай, трэба было цалкам пераўладкоўваць спагнанне падаткаў [3, с. 84]. Спробы зрабіць гэта падчас вайны не мелі поспеху [Ibid, с 91–97].

Выпадкова, у тым жа 1914 г. дзяржава пазбавіла сябе пятай часткі (21,04 %) рэальных даходаў бюджэту, а менавіта паступленняў ад манаполіі на продаж алкаголю [4, с. 66–67; 5, с. 11 (табл.)]. Тагачасныя эканамісты нават шукалі прычын інфляцыі гандлёвых цэн выключна ў скасаванні “тарэлкавага падатку” [6].

Законам ад 27.07.1914 прыпыняўся свабодны размен крэдытных білетаў на золата. Фактычна – скасаванне залатога стандарту і пераўтварэнне крэдытных білетаў у папяровыя грошы [8, с. 242–250]. Была зменена методыка разліку баланса Дзяржбанка – цяпер 5 %-ыя кароткатэрміновыя абавязацельствы Дзяржаўнага казначэйства ўлічваліся разам з крэдытнымі білетамі Дзяржаўнага банка “ў памеры, які выкліканы запатрабаваннямі ваеннага часу” [3, с. 98, табл.]. Дзяржава атрымала права часткова аплочваць свае замовы не паўнаважымі грашыма, але сваімі адсоткавымі паперамі. Выпускаліся яны на тэрмін да 3 гадоў. Так, цягам вайны (з 23 ліпеня 1914 па 10 кастрычніка 1916 гг.) іх было выпушчана намінальна на суму 12 млрд. р., з якіх палова – у 1916 г. [Ibid]. Сутнасна, тое самае ўяўляла сабой і размяшчэнне Білетаў Дзяржаўнага казначэйства пад 4 % гадавых даходаў. Яны адрозніваліся толькі тэрмінам размяшчэння: да 15 гадоў. У 1914 Білетаў было распаўсюджана на 500 млн. р., а ў наступным 1915 г. – на 725 млн. р. намінала [9, с. 90;]. Фармальна будучы каштоўнымі паперамі, яны пазней будуць выконваць ролю грашавых сурагатаў [10, с. 45–47]. Тое тычыцца

і аблігацый унутранага займу, якія выпускаліся ў кастрычніку 1914 – лютым 1915 гг. пад 5 % даходнасці (на агульную суму ў 1 млрд. р), у красавіку – кастрычніку 1915 г. (на суму 2 млрд. р.) і ў 1916 г. (на суму 5 млрд. р.) пад 5,5 % даходнасці [3, с. 98, табл.].

Увядзенне надзвычайных мер хутка прывяло да развіцця негатыўных з’яў у грашовым абарачэнні. Напрыканцы восені 1914 г. залатая манета знікае з абароту, пераўтвараючыся з плацёжнага сродку ў сродак назапашання. Напрацягу 1915 г. знікае са звароту срэбра, а пазней – да сярэдзіны 1916 г. – і медная манета [2, с. 7; 1, с. 28–29]. Толькі ў калекцыі Нацыянальнага гіст. музея Беларусі захоўваецца сем манетных кладаў, датуемых часам ПСВ. [11, с. 32].

Дзяржава намагалася прыбраць тэзаўраваныя насельніцтвам залатыя манеты, выкупаючы іх за “крэдыткі” з лахам у 30 % у 1915 г. і нават 45 % у 1916 г. [1, с. 35–36]. Паліатыўнаю мерай пераадолення разменнага крызісу стала ўвядзенне марак-грошай, на якіх змяшчалі партрэты імператараў з юбілейнай серыі 1913 г. [12]. Першыя наміналы марак (1, 2, 3, 10, 15, 20 кап.) паступілі ў абарачэнне восенню 1915 г. згодна з Пастановай Савета Міністраў ад 22.09.1915 г [10, с. 25]. Пазней, згодна з пастановай ад 06.12.1915 г., з той жа мэтай з’яўляюцца ў абарачэнні разменныя казначэйскія знакі, якія адрозніваліся ад марак большай таўшчынёй кардона і спрошчаным эскізам (1, 2, 3, 5, 50 кап.; наміналы 10 і 20 кап., у зварот царскім урадам не былі ўведзены) [Ibid, с. 27–28].

Пашырэнне эмісіі папяровых незабяспечаных грошай непазбежна выклікала абясцэньванне рубля. Аднак з ліпеня 1914 г. па сярэдзіну 1916 г. яно ішло значна павольней за эмісію, чым і карысталася дзяржава [4, с. 67; 1, с. 27–32]. За гэты час тавары падаражэлі ўсяго толькі ў 1,43–1,55 разоў [8, с. 246; 4, с. 70]. За той жа час грашовая маса павялічылася да 5,62 млрд. р. крэдытнымі білетамі (з 2,2 млрд. перадваенных) [4, с. 53], г. зн. у 2,55 разы. Розніца паміж гэтымі паказчыкамі паказвае даход, які мела дзяржава ад эмісіі незабяспечаных папяровых грошай на пачатку вайны. Гэта не ўлічваючы даходу, які выцягваўся пры дапамозе мноства каштоўных папер, што выпускала імперыя на ўнутраным і знешнім рынку. Зразумела, крызіс у галіне дзяржаўных фінансаў і, адпаведна, у сістэме грашовага абарачэння быў справай часу.

Пазаэканамічныя фактары, найперш уведзеныя ў сувязі з вайной (ужо з ліпеня 1914 г.) адміністрацыйныя рэгуляторныя механізмы, абмяжоўвалі функцыянальнасць грошай пры абмене, парушалі звыклых таварна-вытворчых сувязі, што склаліся натуральна (мясцовыя таксы, абмежаванні на прывоз-вываз тавараў, а з 1916 г. – “цвёрдыя” цэны на цукар і карткі на хлеб). Яны адмоўна ўплывалі на лагістычныя сувязі

паміж рознымі часткамі імперыі, з’яляючыся дадатковым фактарам для развіцця таварнай інфляцыі [1, с. 18–26; 3, с. 91–97].

Падсумоўваючы, вызначым у грашовым абарачэнні на тэрыторыі Беларусі на працягу ліпеня 1914 – студзеня 1917 гг. наступныя крызісныя з’явы ўнутранага характару: змяненне функцыяналу золата і банкавага срэбра (са сродку абмену на сродак тэзаўрацыі), павелічэнне грашовай масы, з’яўленне сурагатаў разменнай манеты, прымусовае наданне дзяржаўным адсоткавым паперам функцыяналу грошай пры буйных транзакцыях па дзяржзамовах. Так сама вайна ў сярэдзіне 1915 г. разарвала тэрыторыю Беларусі на дзве часткі, у якіх грашовае абарачэнне развівалася самастойна.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Юровский Л. Н.* Денежная политика Советской власти. 1917–1927. М.: Финансовое изд-во, 1928.
2. Наше денежное обращение: сборник материалов по истории денежного обращения в 1914–1925 гг.: [по материалам Валютного управления Народного комиссариата финансов СССР] / под ред. Л. Н. Юровского. М.: Фин. изд-во НКФ СССР, 1926.
3. *Прокопович С. Н.* Война и народное хозяйство / Совет Всеросс. кооп. съездов. 2-е изд., доп. М., 1918.
4. *Каценеленбаум З. С.* Денежное обращение России. 1914–1924. М.-Л.: Экономическая жизнь, 1924.
5. *Кузовков Д. В.* Основные моменты распада и восстановления денежной системы. М.: Изд-во Ком. академии, 1925.
6. *Первушин С. А.* Прекращение продажи питей, какъ одинъ изъ факторовъ современной дороговизны [Электронны рэсурс]. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/87794-pervushin-s-a-prekraschenie-prodazhi-pitey-kak-odin-iz-faktorov-sovremennoy-dorogovizny-m-1916> (дата обращения: 02.04.2024).
7. Очерки развития финансов и кредита в Белоруссии. Под ред. Л. А. Рублева и З. И. Гиоргидзе. Мн.: Вышэйшая школа. 1970.
8. *Трахтенберг И. А.* Бумажные деньги. Изд. 3-е, доп. М.: Гос. изд-во, 1924. С. 242–270.
9. *Грузицкий Ю. Л.* История развития денежно-кредитной системы Беларуси: учебное пособие / под ред. В. Н. Рябцевича. 3-е изд. испр. и доп. Минск: Экоперспектива, 2008. С. 85–127.
10. *Ходяков М. В.* Деньги революции и Гражданской войны: денежное обращение в России. 1917–1920 гг. СПб.: СПбГУ, 2019.
11. *Латушкова Ю. П.* Загадкі залатога скарбу 1990 г. са Слуцка // Беларускі гістарычны часопіс. № 7 (216), 2017. С. 32–36.
12. *Бакаютова Л. Н.* Марка как суррогат разменной монеты в 1915–1917 гг. // Деньги в российской истории. Вопросы производства, обращения, бытования. Вып. 2: Сб. материалов Второй международной научной конференции (16–18 октября 2019 г., Санкт-Петербург) / Под. ред. А. А. Богданова. СПб.: АО «Гознак», 2019. С. 207–214.